

ภูมิปัญญาการทำเครื่องจักรสานจากใบเตยหนาม

คนไทยรู้จักใช้ใบเตยหนามมาทำเป็นเครื่องจักรสานเพื่อประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในครัวเรือน มาตั้งแต่สมัยอดีต โดยเฉพาะการสานเสื่อเพื่อใช้สำหรับปูนั่ง ปูนอน และเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้ในพิธีแต่งงานของชาวไทยมุสลิม เนื่องจากใบเตยหนามมีคุณสมบัติที่เหนียวและทน ประกอบกับเป็นพืชที่สามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่นเรามากพบต้นใบเตยหนามเจริญเติบโตได้ดีในสภาพพื้นที่ชื้นแฉะและบริเวณตามคันนา ซึ่งพบมากในพื้นที่ตำบลกอลำและพื้นที่ใกล้เคียง มาใช้จักรสานได้ส่วนใหญ่อยู่ในวงศ์ PANDANACEAE ซึ่งเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว ได้แก่ ใบเตยหนามหนาม ใบเตยหนามปาหนัน หรือใบเตยหนามลำเจียก ซึ่งพบมากในภาคใต้เนื่องจากเส้นใยของใบใบเตยหนามมีคุณสมบัติที่เหนียวและทนเหมาะต่อการนำมาเครื่องจักรสาน เช่น ใบเตยหนาม จังหวัดปัตตานี เรียกว่า “ปาฮองกูแว” ลักษณะของใบสูงประมาณ ๑.๕-๓ เมตร ริมใบมีหนามมาก พบมากบริเวณริมคันนาทั่วไปในพื้นที่

การสร้างสรรค์งานหัตถกรรมจากใบเตยหนาม เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา โดยช่างฝีมือพื้นบ้านจนเป็นงานหัตถกรรมประจำถิ่นที่สร้างรายได้และเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในภาคใต้นั้น สามารถพบได้ในหลายจังหวัด เช่น ตรัง กระบี่ ระนอง ยะลา ปัตตานีและนราธิวาส ซึ่งมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำเครื่องจักรสานสร้างรายได้เป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ซึ่งในบางท้องถิ่น ภูมิปัญญาด้านนี้อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญหาย ดังเช่น ในตำบลกอลำ อำเภอยะรังจังหวัดปัตตานี ซึ่งมีผู้สืบสานภูมิปัญญาการทำเครื่องจักรสานจากใบเตยหนามหนามอยู่เพียงหนึ่งครัวเรือนเท่านั้น ซึ่งทางสภาวัฒนธรรมจังหวัดปัตตานีตระหนักแล้วเห็นว่า หากภูมิปัญญาด้านนี้ไม่ได้รับการส่งเสริม คงสูญหายไป เนื่องจากลักษณะและสภาพโครงสร้างทางสังคม แนวความคิด ค่านิยมของคนรุ่นใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย มีการพึ่งพาผลผลิตจากเทคโนโลยีกันมากขึ้น จึงทำให้งานช่างฝีมือด้านนี้ค่อยๆ เลือนหายไป ปัจจุบันสภาวัฒนธรรมจังหวัดปัตตานีได้ส่งเสริมให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านงานหัตถกรรมนี้แก่กลุ่มเยาวชน เพื่อให้เด็กและเยาวชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้และเข้าใจวิถีชีวิตของบรรพบุรุษที่สืบทอดภูมิปัญญาต่อกันมา และอนุรักษ์ภูมิปัญญานี้ให้คงอยู่ต่อไป

ข้อมูลจำเพาะของภูมิปัญญาการทำหัตถกรรมจากใบเตยหนามของ
นางสาละมา เต็ง

ภาพที่ ๒ นางสาละมา เต็ง

๑) ประวัติการเรียนรู้และการดำเนินงาน

นางสาละมา เต็ง หลิงวัยชรา ชาวไทยมุสลิม อยู่บ้านเลขที่ ๒/๒ หมู่ที่ ๓ ตำบลกอลำ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องจักสานจากใบเตยหนาม โดยเรียนรู้การฝึกสานใบใบเตยหนามจากผู้เป็นน้า และเป็นผู้ที่สืบสานการจักสานจากใบเตยหนามมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่ครัวเรือนอื่นๆ ในชุมชนเลิกทำไปแล้ว จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้การทำเครื่องจักสานของนางสาละมา เต็ง คือ ต้องการทำเครื่องจักสาน เพื่อไว้ใช้ในครัวเรือน โดยนำทรัพยากรที่มีในธรรมชาติของท้องถิ่นมาประดิษฐ์เป็นสิ่งของเครื่องใช้ดังเช่น ปัจจุบันยังคงมีคนนิยมงานหัตถกรรมพื้นบ้านจากใบใบเตยหนามอยู่บ้าง ส่วนใหญ่เป็นลูกค้ามาสั่งทำ โดยเฉพาะสั่งซื้อจากใบเตยหนามสำหรับใช้ในพิธีแต่งงานของชาวไทยมุสลิม เนื่องจากเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้ในการประกอบพิธีตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ทำให้การทำเครื่องจักสานจากใบเตยหนาม จึงเป็นงานหัตถกรรมที่ยังคงได้รับความนิยมและอยู่คู่กับวิถีชีวิตของชาวไทยมายาวนาน

๒) องค์ความรู้ของภูมิปัญญาการทำงานหัตถกรรมจากใบใบเตยหนาม

งานหัตถกรรมจากใบใบเตยหนามของนางสาธุมา เต็ง มีหลายชนิด ซึ่งงานหัตถกรรมที่มีชื่อเสียง และได้รับความนิยมมากที่สุด คือ เสื่อใบเตยหนาม ซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่มีมาตั้งแต่อดีต ซึ่งการทำเสื่อใบเตยหนามของนางสาธุมา เต็ง มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ วัตถุดิบและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

- (๑) ใบเตยหนาม
- (๒) มีดพร้า
- (๓) มีดจักซี่ใบเตยหนามขนาดเล็ก-ใหญ่
- (๔) มีดด้ามเล็ก
- (๕) ไม้ซูด
- (๖) กระจ่างย้อมสี
- (๗) ไม้พิน
- (๘) ไฟแช็ก

๒.๒ วิธีการทำเสื่อ

วิธีการทำเครื่องจักสานจากใบเตยหนามของนางสาธุมา เต็ง มีรายละเอียดดังนี้

- (๑) เลือกใบที่มีขนาดเท่ากับความยาวของเสื่อ โดยเลือกใบแก่จากต้นใบเตยหนามที่มี อายุ ๘-๙ เดือน ขึ้นไป
- (๒) ใช้มีดด้ามเล็กกรีดหนาม ออกให้หมด หลังจากนั้นใช้มีดจักซี่กรีดตามความยาวของใบ เพื่อให้ได้เส้นที่มีความกว้างและยาวเท่ากันสม่ำเสมอตลอดเส้น (ขนาดของมีดจักซี่ใช้กำหนดความกว้างของเส้นใบเตยหนาม)

ภาพที่ ๓ การใช้มีดกรีดหนามออกให้หมดตลอดเส้น

ภาพที่ ๔ ใบใบเตยหนามที่กรีดหนามแล้ว

ภาพที่ ๕ มีดและจักซี่ซึ่งเป็นอุปกรณ์หลักในการทำเส้น

ภาพที่ ๖ การใช้มีดจักซี่กรีดใบเตยหนามเพื่อให้ได้ขนาดตามต้องการ

(๓) นำใบเตยหนามที่จักเป็นเส้นได้ขนาดที่ต้องการแล้วมามัดรวมกัน หลังจากนั้นนำไปต้มประมาณ ๒๐ นาที แล้วนำไปแช่น้ำเพื่อหมักทิ้งไว้ประมาณ ๒ วัน

ภาพที่ ๗ มัดใบใบเตยหนามที่สำหรับนำไปต้ม

(๔) นำใบใบเตยหนามที่หมักเรียบร้อยแล้ว ตากแดดให้แห้งจนเป็นสีขาว หลังจากนั้นนำไปย้อมสี ตามต้องการ แล้วจึงนำไปตากแดดให้แห้งสนิทอีกครั้ง (หากเป็นฤดูฝนอาจผึ่งลมไว้ในบริเวณใต้ถุนบ้านจนแห้ง)

(๕) ก่อนนำเส้นใบเตยหนามไปใช้ ต้องใช้มีดขูดเส้นอีกครั้งจนเส้นใบเตยหนามนิ่มขึ้น

(๖) นำเส้นใบเตยหนามมาสานเป็นเสื่อ ซึ่งสายที่นิยมสานส่วนใหญ่เป็นลายสอง ลายสาม ลายยอดเมรุ ซึ่งการสานเสื่อด้วยลายต่างๆ สามารถทำได้ดังนี้ คือ เริ่มด้วยการวางใบเตยหนาม ๒ เส้น และเพิ่มอีก ๒ เส้น วางทับให้เฉลี่ยกันและวางเส้นใบเตยหนาม สานต่อไปเรื่อย ๆ ให้มีความยาวขนาด ๑.๘๐ เมตร แล้วจึงพับเส้นใบเตยหนามให้เป็นขอบเสื่อ แล้วสานต่อเพิ่มออกข้างละ ๗๐ เซนติเมตร จนเป็นผืนเสื่อ แล้วพับริมเก็บเส้นใบเตยหนามจนเป็นผืนเสื่อที่เสร็จสมบูรณ์

ภาพที่ ๘ เสื่อใบเตยหนามและตะกร้าใส่ของได้

นอกจากนางสาธุมา เต็งจะสานเสื่อแล้ว ยังมีความสามารถในการทำเครื่องจักสานชนิดอื่น โดยเฉพาะภาชนะสำหรับใส่ของใช้ เช่น กระเป่าและลูกจ้ง ซึ่งมีลักษณะคล้ายกระบุงของทางภาคกลาง แต่มีขนาดเล็กกว่าและวัสดุที่ใช้ต่างกัน

๓) ผู้สืบทอดและกระบวนการถ่ายทอดความรู้สู่ผู้อื่น

การสานเสื่อจากใบเตยหนาม ของนางสาธุมา เต็ง จัดเป็นการสานเสื่อใบเตยหนามมีน้อยลงมากในพื้นที่จังหวัดปัตตานีและพื้นที่ทั่วไป เนื่องจากคนส่วนใหญ่ลดความนิยมลง ทำให้คนหันมาสนใจเครื่องจักสานจาก ใบเตยหนาม น้อยลง แต่นางสาธุมา เต็ง ยังคงนั่งสานเสื่อใบเตยหนามที่ได้ถุนบ้านทุกวันและได้นำความรู้สอนบุคคลทั่วไปที่ให้ความสนใจ เพราะนอกจากจะสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว โดยการพึ่งพาทรัพยากรในท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นการสืบสานภูมิปัญญานี้ไว้แล้วปัจจุบัน

๔) คุณธรรม จริยธรรม จรรยาบรรณ คติ ความเชื่อ และคำสอน

สิ่งที่ควรยึดถือเป็นแนวปฏิบัติของนางสาธุมา เต็ง คือ การมีใจรักและมีความอุตสาหะในการรักษาภูมิปัญญาหัตถกรรมการจักสานจากใบเตยหนาม ถึงแม้ว่าจะเป็นวัยชราภาพแล้วก็ตาม